

Viive-Riina Ruus: „Koolis on silmapaistva loovusega inimesed vägagi tülikad. Nad ei anna kellelegi rahu, vaid kurnavad oma ammendamatu energiaga ümbritsevaid. See kõik võib õpetaja kannatuse tõsiselt proovile panna.”

Loova inimese poole

Viive - Riina Ruus

Tallinna ülikooli kasvatusteaduste emeriitprofessor

Miks tunnevad paljud õpilased ja õpetajadki koolis tüdimust? Sest praeguses koolis on vähe loovust. Rohkem loovust annaks kõigile uut energiat ja elurõõmu.

Subjektiivse heaolu ehk õnnelikkuse uurija Mihaly Csikszentmihalyi peab loovust inimese rahulolu peamiseks allikaks. Csikszentmihalyi termin “kulgemine” (*flow*) kirjeldab, kuidas loomingulise tegevusega hõlmatud inimene tunneb end sellesse sedavõrd haaratuna, et kaotab ajataju. Ta läheks justkui kaasa mingi suure hoovusega, tundes samas energia tugevat juurdevoolu ja tajudes end virtuosina, kes rakendab oma võimeid täiel määral ja suudab hoida olukorda kontrolli all.

Küllap meenutab Csikszentmihalyi *flow* kirjeldus mõnelegi lugejale kooliaja kõige põnevamaid tunde, kus aeg möödus lausa lennates ja lõpukell kõlas alati ootamatult. Need ongi koolipõlve helgeimad hetked. Paraku näitavad nii rahvusvahelised kui ka Eesti-sisesed uurinud, et suurel osal õpilastest ja õpetajatestki on *flow*-tunnet harva. Meie õpilased on tublid TIMSS-i, PISA ja muudes testides, kuid koolist tüdinud, kurdavad peavalu, väsimust, neile ei meeldi koolis

käia. Pildi muudab veelgi süngemaks, et ligi kolmveerandis meie koolidest pole õpetajate ja õpilaste vahel usalduslikke suhteid ning õpilaste omavaheliseski läbikäimises pole piisavalt hoolivust. Eesti on koolimeeldivuse järgi Euroopa 22 riigi hulgas viimasel ja õpilaste heaoluindeksi järgi eelviimasel kohal. See paneb kartma, et meie õpilaste akadeemilised tulemused ei pruugi tulevikus selliseks jääda.

Miks on meie õpilased seni häid tulemusi saavutanud? Võib-olla tänu sellele, et Eestis on juba alates aegadest, mil emad voki kõrval lapsi lugema õpetasid, haridust tähtsaks peetud. Ka ei saa öelda, et Nõukogude ajal poleks haridust tähtsustatud. Meenutage kas või kohustusliku keskhariduse kehtestamist. Usk hariduse peaaegu et imettegevusse jõudu pole meid maha jätnud ka taasiseseisvunud Eestis. Nii näitas Saar-Polli aastal 1995 tehtud küsitlus, et üle 90% nii eesti kui ka vene keelt kõnelevatest Eesti inimestest pidasid head haridust

esmatähtsaks nii majanduse arendamisel, töökoha leidmisel kui ka endale uute võimaluste loomisel. Ent turumajanduslikus Eestis muutus täiendavaks stiimuliks konkurents ja lapsevanemad hakkasid lapsi ülemääragi tagant utsitama. Ehkki lasteaed annab koolimiseks piisava ettevalmistuse, viiakse laps veel kooli ettevalmistustundidesse ja eraõpetaja juurde – ikka selleks, et ta pääseks mainekasse kooli ja suudaks konkurentsist läbi lüüa. Niisiis on õpiedu taga enamasti ja järjest rohkem välised stiimulid – ühiskonna surve, vanemate ja õpetajate sund. Loovale, uurivale ja loova õppimise rõõmule, mis annaks inimesele tiivad ja kannaks teda *flow*-na kaasa, pole just palju ruumi jäetud.

Inimest eristab kõigist teistest elusolenditest loovus. Paraku tundub praeguses koolis loovus olevat luksus, mis võib ju olla, aga peaaegu et õppekavad oleksid läbitud ja ainehinded korras. Loovtegevuseks ei jää aegagi. Õpiku-teadmised pähe, algoritmid selgeks,

korralik ettevalmistus tasemetöödeks ja eksamiteks! Ainult see õppur on midagi väärt, kellel on head hinded. Selline lähenemine on õpilase inimlikkuse järjekindel kitsendamise, sõandan nimetada seda hiilivaks dehumaniseerimiseks.

Loovuse tekke eeltingimused

Inimene ei ole taandatav numbritele klassitunnistusel. Peaksime lähtuma inimese tervikkusest ja pöörama palju rohkem tähelepanu loovale eneseväljendusele. Tuleb saada lahti olukorrast, kus õpilane mõtleb peamiselt sellele, mis hinde või mitu punkti ta iga liigutuse eest saab. Hea kool peaks olema põnev paik – isegi kui hindeid ei pandagi. Seal peaks olema huvitav – vaielda, rahuldada oma uudishimu, võrrelda oma maailmanägemist õpetaja ja kaaslaste arusaamadega, uurida, avastada ja luua. Oma loovate jõudude tajumine ja kasutamine annab õpilase ning ka õpetaja elule palju sügavama tähenduse kui päevast päeva kestev hinde- ja punkti-jaht.

Vaatame lähemalt, kuidas mõistab loovust ungari päritolu Ameerika psühholoog Mihaly Csikszentmihalyi. Csikszentmihalyi loovusekäsitlus sobib hästi just pedagoogidele, sest talle nagu headele pedagoogidelegi pakuvad huvi inimeksistenti positiivsed küljed ja sellised keskonnatingimused, mis soodustavad inimese kõigi jõudude väljaarenemist ja avanemist ning eluga rahulolu.

Csikszentmihalyi järgi on inimese loovuse avanemiseks vaja, et korraga oleksid täidetud kolm eeltingimust.

■ Kokkupuude kultuurivaldkonnaga

Et loovus saaks areneda, peab inimene olema vastava valdkonnaga kokkupuutes ja seda põhjalikumalt tundma õppima. On ilmne, et kes pole viiulit näinudki, ei õpi iialgi seda mängima. Kes pole arvudega üldse kokku puutunud, sellest matemaatikust ei saa. Inimesel peab olema valdkonnas, kus ta võiks loovust ilmutada, piisavalt asjakohast kogemust, seega – haridust selle sõna traditsioonilises tähenduses. Uued muusikud sirguvadki väga tihti muusikute peredes, sest nad kasvavad üles keskkonnas, kus muusika on igapäevane. Presidendi kärajatel Tartus toonitas Skype'i üks loojaid Jaan Tallinn, et tema edu tagas Tallinna reaalkoolis valitsenud üldine huvi

infotehnoloogia vastu, tema kaasõpilased tegelesid sellega iga päev. Mari Tarand kirjutab oma mälestusraamatus, et tema venna Juhan Viidingu lapsepõlves käis luule igapäevase leiva juurde. Loeti palju luuletusi, tsiteeriti vastastikku oma lemmikteoseid. Pole siis ime, et just niisuguses perekonnas kujunes erksast ja muljetele vastuvõtlikust poisist üks meie suurimaid luuletajaid.

Ja kes teab, kas Juhanist olekski saanud Jüri Üdi (Juhan Viidingut), kui tal polnuks tihedat kokkupuudet luuleilma-ga. Siit edasi mõeldes – me ei saa iialgi teada, kui palju andekaid lapsi ei ole ergastava kultuurikeskkonna puudumise tõttu saanud silmapaistvaks inseneriks, arhitektiks, luuletajaks, heliloojaks, õpetajaks. See ongi mõtlemise koht just koolile. Kui lapsel pole kodus loovusele innustavat keskkonda, peaks see olema koolis: huvitavad, loovust ergutavad tunnid, põnevad ainerigid, aktiivne tegelemine kunsti ja muusikaga jne.

■ Mõttekaaslus

Teise loovust soodustava tingimusena toob Csikszentmihalyi esile mõttekaaslaste olemasolu. Loova ande väljaarenemiseks peab inimesel olema oma „väli“ (*field*) – inimesed, kes mõistavad teda ja tunnevad hästi ala, millega ta tegeleb. Peab olema vähemalt üks sõber, kellega saab oma mõtteid jagada. Head muusikud kerkivad esile seal, kus on arenenud muusikapublik ja oma valdkonnale pühendunud erapooletud kriitikud, kes oskavad asjatundlikult kiita ja arvustada. Kõige parem kool ei pruugi olla väike kool, nagu tihtipeale arvatakse. Tõenäoliselt on just heas (!) suures koolis kirju seltskond ja aktiivne tegevus paljudel aladel, olgu selleks sport, teadus, luule, näitemäng, rahvatants, bänd või mis iganes, ning hinnatakse mis tahes saavutusi mis tahes tegevusalal, analüüsitakse ja tunnustatakse neid. On loodud parimad tingimused selleks, et lapsed saaksid „lahti minna“, sest nad leiavad endale mõttekaaslasti, kes sama alaga kirglikult tegelevad ja „asja jagavad“. Selles mõttes võivad Treffneri gümnaasiumi tüüpi suurtel koolidel olla oma eelised.

■ Andekus

Andekuse avastamine pole enamasti lihtne. Seda enam, et eri valdkondades ilmnevad sünnipärased eeldused eri

ajal. Näiteks muusikahuvi võib ilmnedagi juba varases lapsepõlves – laps jääb lummatult muusikat kuulama. Matemaatikaanne saab aga avalduda alles pärast matemaatika aluste omandamist.

Romantismiaegadest peale kiputakse andekust omistama üksikisikule – geniusele. Tänapäeval räägitakse järjest vähem üksikutest andekatest loojatest ning üha rohkem loovatest kollektiividest. Siin sobib jälle heaks näiteks Skype, mis on mitme mehe ühislooming. Nüüdisteaduses on ääretult raske midagi üksinda ära teha. Paljudes maa-des, ka Eestis, on selle trendiga arvestatud ning hakatud koolides ja ülikoolides õppima rühmadena, mitte igaüks omaette, rakendatakse projektõpet jms.

Kollektiivne loovus eeldab seni koolis alahinnatud annete kaasamist. Näiteks hea inimestetundmine. Tõhusa loova kollektiivi paneb kokku just see, kes näeb ära, millisel kooslusel on suur loominguuline potentsiaal. Loomingulises kollektiivis on tähtis koht andekal ideede generaatoril, kes ei peagi suutma ise oma ideid ellu viia, seal peab olema uute ideede oskuslik praktikasse rakendaja ja võib-olla keegi veel, näiteks inimene, kel on arenenud huumorimeel, mis aitab kollektiivis pingeid leevendada.

Mille järgi tunneme ära loova inimese?

Eesti koolis on rõhk individuaalsetel saavutustel, iga õpilase isiklikel hinnatel. See ei soosi kollektiivset loovust. Aga kas meie praegune kool suudab õpilaste individuaalseidki andeid piisavalt avastada ja neile arenguks soodsaid tingimusi luua? Võib küsida ka teisiti: missugused anded meie kooli huvitavad ja missugused ei huvita? Mida teame näiteks õpilaste tantsu- ja luuleandest, filosoferimise või organiseerimise andest, koostöövõimest, huumorimeelest? Või empaatiavõimest ja altruismist? Kas meil tahetakse ja osatakse välja selgitada ka selliseid andeid, milles riigieksameid pole?

Csikszentmihalyi on püüdnud välja selgitada loova inimese kõige iseloomulikumad tunnused. Selleks on ta uurinud inimesi, kel aastaid vähemalt 60 ning kelle kohta võib kindlalt öelda, et nad on loonud midagi tähelepanuväärselt uut, olgu teaduses, äris, kunstis või mujal,

Kui mõtleme kogu aeg hinnetele ja survestame õpilasi paremate hinnete suunas, siis blokeerime *flow*'ni jõudmise protsessi.

mille eest nad on pälvinud ka laialdase tuntuse ja tunnustuse. Kuulsaid inimesi, nii mehi kui ka naisi, kes soostusid leidma aega, et vastata uurijate küsimustele, oli kokku 80.

Armastavad oma tööd. Selgus, et loovad inimesed ei olnud sugugi piinatud geeniused, nagu levinud mõttemalli järgi arvatakse. Nad kõik olid õnnelikud ja armastasid ala, millega tegelesid – see tähendas neile midagi enam kui lihtsalt tööd. Muidugi ei olnud nad töötasu suhtes ükskõiksed, kuid nad jätkanud ka siis, kui tasu ja tunnustus olu- nuks naeruväärselt vähene.

Koolis peaks taotlema sedasama – õppimine ei peaks olema väikese inimese töö, mille eest saab palka (hindeid), vaid õppimine võiks põnev olla ka siis, kui hinded polegi üksnes „viied”. Meil on alati olnud ja on praegugi õpetajaid, kes loovadki klassis just sellise õhkkonna. Mäletan oma kunagist vene keele õpetajat, kes oskas „Anna Karenina” nii põ-

nevaks teha, et me kõik, 8. klassi õpilased, nagu me tollal olime, lugesime selle paksu raamatu suure huviga läbi, käisime vene draamateatris selle põhjal tehtud etendust vaatamas ja kirjutasime sellest lõpuks venekeelse kirjandi. Ja rohkem kui hinne huvitas meid tõesti õpetaja arvamus meie mõtete kohta Tolstoist ja Anna Kareninast.

Kui olin ise kirjanduse õpetaja, püüdsin samuti saavutada sellist õhkkonda ja kirjutasin iga kirjandi lõppu väikese retsensiooni. Hiljem ütles mulle mitu õpilast, et neile oli see, mis sinna lõppu oli kirjutatud, tähtsam kui hinne.

TLÜ uuring „Kool kui arengukeskkond ja õpilaste toimetulek” näitas, et koole, kus valitseb hea koolikliima ja kus ei õpita üksnes hinnete nimel, on ligi neljandik. Tasub tähele panna, et neis koolides on kõrge õppeedukus! Kui loovus pole pärsitud, võib juhtuda, et head hinded tulevad liigse närvikuluta.

Csikszentmihalyi märgib, et loovatel

inimestel on enamasti hea haridus, mis on andnud neile erilise vaistu, intuitsiooni, n-õ hea maitse, mis aitab märgata huvitavaid probleeme ja neile lahendusi otsima hakata. Kuidagi saavad nad nagu õhust aru, et vaat see probleem on müra, see teine aga põnev ja töötab midagi. Loovale isiksusele pakuvad head lahendused lausa esteetilist elamust. Geneetiline kood, matemaatiline võrrand, uue masina prototüüp tundub ilusana. Kuid sellise äratundmise eelduseks, ärgem unustagem, on ikkagi piisavalt hea haridus antud valdkonnas.

Oskavad kombineerida. Loovale andele on omane ka hea kombineerimisoskus – ta oskab asju kokku viia ja uueks tervikuks ühendada.

Ammendamatu energiaga. Loovad inimesed jõuavad väga palju ära teha, nende töövoime võib olla tõeliselt hämmastav. See käib ka pedagoogide kohta – mõni õpetaja suudab uskumatult palju. Ja kõik head õpetajad on märganud, millise ammendamatu energia ja õhinaga võivad tegutseda lapsed, kui neid selleks ergutada. Ja mida kõike nad suudavad! Mis loovate inimeste eraellu puutub, siis kulutavad nad sealgi palju energiat, leiavad tihti uusi kiindumusi ja innustuvad kergesti.

Naiivsed elutargad. Ühelt poolt on loovad inimesed tihti naiivsed, nad usu- vad, et maailma saab paremaks muuta. Nad on maailmaparandajad, omamoodi kurva kuju rüütlid. Nad usaldavad ikka veel, kuigi on kümme korda petta saanud. Teiselt poolt on nendes mingi suurem inimlik tarkus. Just tarkus, mitte kavalus, sest kaval inimene ei pruugi olla tark. Tänapäevane kool aga sunnib olema eelkõige kaval ning kogu aeg kalkuleerima: „mis hinde ma selle eest saan” ja „mida see mulle annab”. Kalkuleerimisoskus on elus muidugi vaja, kuid kui see kujuneb valitsevaks mõtteviisiks, saame tervikliku inimese asemel osainimese, kellele palju inimlikku on võõras.

Vanameelsed uuendajad. Loovas inimeses on konvergentne ja divergentne mõtlemine koos. Ühelt poolt austab ta kultuuripärandit ja suurkujusid, teisalt mässab nende vastu. Vahel ei saa ta aru sellest, mis teistele tundub enesestmõistetav. Juri Lotman on öelnud, et mitteamusaamine on tarkuse eeldus. Albert Einstein ei saanud koolifüüsikast

üldse aru. Csikszentmihalyi ütleb, et loov inimene on ühekorraga mänglev ja distsiplineeritud. Ta ei püüagi oma mängulusti ja fantaasiat alla suruda, sest mõistab, et just need on loomingu allikaks. Kuid ta teab ka seda, et ei sünni ühtki loometeost, kui ei oska oma aega ja keskkonda organiseerida.

Ekstravertsed introverdid. Loov inimene on tihti omaette, viibides kujutluste kõrgemates sfäärides. Ta on suur introvert. Ja teisalt – ta on suur ekstravert ja artist, kes naudib inimeste seltsi. Juhan Viiding rändas Pegasuse kohvikus ühest lauast teise, suhtles kõigiga, naerutas kõiki. Kuid tal on luuletusi, mis kõnelevad suurest üksiolekust. Vene klassikalise kirjandusest on ekstravertsuse ja introvertsuse kooskõla kohta hea näide Puškin, kel suurilma elu vaheldus üksindusega.

Tagasihoidlikult häbematud. Loov inimene on ühelt poolt tagasihoidlik, teiselt poolt arrogantne, ülbegi. Urmas Ott jättis oma saadetes tihti arrogantse mulje, aga pärast ta surma räägiti tema haavatavusest, tagasihoidlikkusest, soojadest ja südamlikest suhetest sõpradega. Loovad inimesed võivad olla väga ambitsioonikad, igatsevad kuulsust ja au. Teisalt on nad isetud. Just selle poolest ongi nad suured, et ei mõtle ainult omakasule, oma klassi, kooli, kompanii või teaduskonna kasule, vaid laiemalt. Inimene, kelle loomingu on tähendus, kannab endas alati ka üldist huvi ja kannatab kõigi inimeste kannatusi.

Mehelikud ja naiselikud. Ühelt poolt on andekad inimesed maskuliinsed, mehelikud, teiselt poolt naiselikud, kuni mehelike naiste ja naiselike meeste välja – sedagi tuleb ette.

Kirglikud ja kained. Ühelt poolt on nad oma loomingu kaitsmisel ääretult kirglikud: „Kuidas sa siis aru ei saa, et mul on õigus!” Samas suudavad nad oma loomingu ka distantseeruda: „See pole minu parim töö, ja see töö ebaõnnestus mul täielikult.” Jälle on vastandlikud pooled ühte liidetud.

Magus piin. On tõsi, et uued ideed sünnivad tihti loominguulistes kannatustes. Näiteks kunstnik Heiki Ernits on öelnud, et „peksab” endast karikatuure välja. Aga kui lahendus on leitud, siis olakse õnnelik. Magus piin – selline ok-

süümoron sobib loova inimese olukorra iseloomustamiseks.

Koolis on silmapaistva loovusega inimesed vägagi tülikad. Heade mõtete kõrval võivad nad välja käia ka naiivsusi, olla tagasihoidlikud ja häbelikud, kuid ometi oma ideedega lõputult tüüdata ja väsitada. Nad ei anna kellelegi rahu, vaid kurnavad oma ammendamatu energiaga ümbritsevaid. See kõik võib õpetaja kannatuse tõsiselt proovile panna. Aga ometi suudavad just loovõpilased muuta koolielu sisukaks ja värvikaks, isegi unustamatult seikluslikuks.

Pedagoogile on tõeline väljakutse luua selline keskkond, mis on üheaegselt nii mänguline kui ka distsiplineeriv, kus austatakse traditsiooni, aga ühtlasi ka purustatakse seda, kus saab aktiivselt suhelda, kuid on võimalik ka eralduda ja omaette olla. Kui paljudes koolides ja klassides on selline keskkond?

Raske, kuid huvitav on olla õpetaja, kes õpilasi loovusele innustab. Sellisel õpetajal peab olema vähemalt nii palju kergeusklikkust, et ta suudaks märgata ka oma kõige nõrgema õpilase edusamme. Ta peaks olema võluvalt mänguline, aga samal ajal range ja tagama elementaarse distsipliini. Ta peaks suutma traditsioone hoida ja neid samas ka kummutada. Tagasihoidlik peab loovust toetav õpetaja kindlasti olema, aga samal ajal mõnes küsimuses absoluutselt järeleandmatu. On ju asju, mida ei tohi lubada. Õpetaja peab suutma taluda ka pedagoogilise loovuse piina: uue vaatenurga otsimisel, konfliktide lahendamisel, õpilasi köitvate eesmärkide seadmisel ja põnevate tegevuste leiutamisel. Ning mis peaasi – ta peab oskama rõõmustada, kui midagi õnnestub.

TIMSS-i andmetel on Eesti õpetaja sellest kõigest veel kaugel. Kuni selleni välja, et talle ei meeldi õpetajana töötada. Siin on koolijuhtide järelemõtlemise koht – kuidas luua oma koolis keskkond, kus õpetajate loovusel on eluõigust ja kus seda ergutatakse.

Õpetamine ja õppimine – need mõlemad on ju loomingu. Loomingu ei saa lõpuni formaliseerida ega standardiseerida, seda ei saa taandada numbritele ja koolihinnetele. Kui õppimine on lastele loomingu, pole probleem selles, et õpilased ei taha õppida, vaid vastupidi – neid tuleb õppimise juurest poolvägisi sporti

tegemata ajada ja muul viisil neid puhkama sundida, sest see, mida nad uurivad, kannab neid sedavõrd kaasa. Mitmel maal on igasse õppeainesse viidud maksimaalselt loovaid elemente. Näiteks projekteerivad õpilased uut koolimaja. Vaadatakse, kes kavandab kõige ilusama, mugavama, tervislikuma, lapse-sõbralikuma. Õpilased uurivad siis välja, kuidas maailmas koolimaju ehitatakse, mis põhimõtetest lähtutakse, ja püüavad anda oma parima. Nad mõtlevad läbi, millisest materjalist uus koolimaja ehitada, missugused materjalid peavad kauem vastu, missugused on odavamad, kui palju tuleb maksta ehitajatele jne. Õpilastega on projekteeritud ka terveid asulaid, noortelinnakuid, võttes arvesse metsatuka hoidmist, põhjavee kaitsmist, ajalooliste majade säilitamist. See kõik on loovus, mis eeldab nii kujutlusvõimet kui ka lihtsalt head traditsioonilist haridust, nagu Csikszentmihalyi soovib. Eestis toetab õpilaste loovust selline töövorm nagu uurimistöö, olgu siis individuaalselt või rühmana, kas oma õpetajale esitamiseks või komisjoni ees kaitsmiseks. Õpilasuuring eeldab nii loovust kui ka teadmisi ning seda õppeviisi tuleb kindlasti toetada ja laiendada.

Kui mõtleme kogu aeg hinnetele ja survestame õpilasi paremate hinnete suunas, siis blokeerime *flow*-ni jõudmise protsessi. Aga just *flow*-tunne annab inimese, ka õpetaja ja õpilase elule sügavama tähenduse ja terviklikkuse. Selle poole tasub püüelda.

Kirjandus

Csikszentmihalyi, M. (1996)
Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention.
Harper Prenal.

Csikszentmihalyi, M. (2007)
Kulgemine: optimaalse kogemuse psühholoogia. Pegasus.